

3. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса : от семантических структур к языковым средствам : [монография] / Арто Мустайоки. – М. : Языки славянской культуры, 2006. – 512 с.
4. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення : [монография] / Марія Яківна Плющ. – К. : Вища школа, 1986. – 176.
5. Філософський енциклопедичний словник / [гол. редкол. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 742с.

ПРОФІЛЮВАННЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ ОДЯГ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ

ПТУХА В. А.

Київський національний лінгвістичний університет

На рубежі ХХ–ХІ століть наука про мову зазнала докорінних змін. Учені-лінгвісти (Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Е. Рош, Ж. Фоконьє) почали цікавитися не лише структурною організацією мови, а й тим, як людина пізнає світ і які мисленеві операції беруть у цьому участь. Такі дослідження проводяться у межах когнітивної лінгвістики та суміжних із нею наук таких, як когнітивна семасіологія, когнітивна граматики, когнітивна поетика тощо. Об'єктом усіх цих сфер є когніція, що, за визначенням О. Кубрякової, є “пізнавальним процесом або сукупністю психічних (ментальних, мисленевих) процесів – сприйняття світу, категоризація, мислення, мовлення, що беруть участь в обробці й переробці інформації, яка надходить до людини або ззовні через чуттєво-перцептивні канали, або вже інтеріоризованої й реінтерпретованої людиною” [3, с. 81].

У фокусі уваги дослідників (Н. Арутюнова, А. Вежбицька, С. Жаботинська, В. Карасик, О. Кубрякова, Е. Рош, О. Селіванова) опинилися процеси категоризації й концептуалізації дійсності, водночас досить небагато робіт присвячено вивченню профілювання як одного з етапів пізнання. Поряд із терміном *профілювання* у сучасній когнітивній лінгвістиці існує термін *профілізація*, які мають спільну основу, проте є зовсім різними за значенням, тому виникає необхідність розмежування цих понять.

Актуальність дослідження визначається, з одного боку, спрямованістю сучасних розвідок на вивчення процесів пізнання, складовими яких є профілювання і профілізація, з іншого, – необхідністю використання зазначених прийомів при дослідженні концептосфери ОДЯГ в англійській та українській мовах.

Мета роботи полягає у розмежуванні понять профілювання і профілізація, а також у аналізі концептосфери ОДЯГ із застосуванням згаданих прийомів в англійській та українській мовних картинах світу.

Сучасну теорію профілювання було започатковано у 80-х роках ХХ ст. в американській когнітології. Профілювання вивчали Р. Лангакер і Є. Бартмінський, натомість профілізацію досліджував український учений А. Приходько. Основоположником теорії профілювання є Рональд Лангакер.

У 70-х роках ХХ ст. він створив теорію, що спочатку називалася просторовою граматику, а згодом була перейменована ученим на когнітивну граматику. Когнітивна граматика Р. Лангакера – це особливий спосіб опису мови, в якому наводиться об'єднаний опис лексики і синтаксису на основі двостороннього знака або символу [4].

Основним положенням теорії Р Лангакера є те, що граматика і семантика є тісно пов'язані, адже аналіз граматичних структур обов'язково передбачає урахування їхньої семантичної значимості, а опис семантичних структур потребує цілісного пізнавального підходу. Дослідник стверджує, що граматика за своєю природою є символічною, оскільки вона існує у взаємозв'язку із семантичними і фонологічними структурами, а не окремо від них [9, с. 68]. Граматику можна описати за допомогою символічних одиниць, а лексика, морфологія і синтаксис утворюють континуум символічних структур.

У межах когнітивної семантики значення трактується за допомогою концептуалізації, яка позначає будь-який аспект досвіду людини, включаючи розуміння природного, лінгвістичного, соціального і культурного контекстів. Основою семантики є здатність людини описувати, тлумачити одну і ту ж ситуацію по-різному [8, с. 15]. Значення мовних та мовленнєвих одиниць може походити як від концептуального змісту, що виникає у свідомості, так і від тлумачення, що накладається на цей зміст.

Параметри тлумачення концептуального змісту є такими ж важливими, як і власне зміст. Провідними параметрами тлумачення є:

- 1) рівень деталізації чи схематизації, якими характеризується певна ситуація,
- 2) відносне виокремлення елементів (профілювання), перспектива (точка спостереження, напрямок мисленнєвого спостереження),
- 3) межі/об'єм значення [8, с. 18].

Оскільки профілювання є ще недостатньо дослідженим, ми вважаємо за доцільне розглянути цей тип виокремлення, що використовується для визначення мовних цілей.

Мовна форма викликає у свідомості певну частину концептуального змісту, яка називається *базою*. У межах цієї бази виділяється окремий елемент об'єктивації концепту, що називається *профілем*. Профіль мовної об'єктивації – це те, з чим вона співвідноситься, або те, що вона означає в межах концептуальної бази, певного роду фокус уваги [8, с. 18]. Отже, в результаті профілювання будь-яка мовна одиниця викликає у свідомості певну базу й виокремлює в ній відповідні підпорядковані когнітивні структури – профілює їх відповідно до бази.

Польський етнолінгвіст Єжи Бартмінський також спирається на теорію профілювання у своїй теорії мовних стереотипів [1]. Дослідник вважає, що при аналізі способів об'єктивації концептів можна скласти портрет пізнання. У процесі створення такого портрета при виокремленні окремих фрагментів образу предмета відбувається відбір та інтерпретація окремих культурно значущих смислів (за функцією, зовнішнім виглядом, походженням тощо) та їх знакове кодування у вигляді сем семантичної структури слова.

Таким чином, Є. Бартмінський вважає, що створення мовного портрета є засобом організації мінімальних смислових елементів всередині мовного

значення. Самі ж смислові елементи виникають у процесі фіксації ознак, характеристик, якостей, властивостей і функцій предмета пізнання, що інтерпретуються людиною. Ознаки, відібрані таким способом, учений називає *профілями*, а процес – *профілюванням*. Тож, за визначенням Є. Бартмінського, “профілювання є суб’єктивною мовною і поняттєвою операцією, що полягає у своєрідному формуванні образу предмета через сприйняття його в певних аспектах, таких, як походження, властивість, зовнішній вигляд, функції, події, переживання” [1, с. 106].

Поняття *аспект* використовується для позначення однорідних комплексів ознак, що приписуються предмету в тлумаченні. Тому профіль образу предмета – це властивість закріпленого за предметом уявлення (стереотипу), що полягає, з одного боку, у своєрідному відборі і структуруванні аспектів, у яких витлумачено предмет, з іншого, воно залежить від типу конкретних якісних характеристик, що стосуються цих аспектів. Ці дві сторони пов’язані з пізнавальною і культурною базою мови, точкою зору мовця, типом знань про світ, типом мислення, системою цінностей [1, с. 48–53].

Теорії профілювання Р. Лангакера і Є. Бартмінського відрізняються тлумаченням профілю і власне процесу профілювання. Основою теорії профілювання Р. Лангакера є суб’єктивна, індивідуальна свідомість, натомість у польського вченого – суспільна, етнокультурна. Р. Лангакер обмежує профілювання рамками спостереження, а Є. Бартмінський вважає, що дослідна рамка створюється різними кодами – вербальним, поведінковим, міфолого-ідеологічним, предметно-символічним. Підходи також різняться вектором дослідження: у Р. Лангакера дослідження спрямоване від профілю до створення предмета, а у Є. Бартмінського – від мовного портрета предмета до профілю.

Незважаючи на різні погляди дослідників щодо тлумачення профілювання, спільним для них залишається поняття профілю, який є основою обох підходів.

Поряд із терміном профілювання у сучасному мовознавстві існує термін *профілізація*. А. Приходько застосовує його для визначення одного із прийомів семантичної об’єктивації концептів. Він вважає, що “профілізація є варіативною презентацією концепту в асоціативному полі індивіда, який виявляє в ньому чи приписує йому додаткові або нові властивості” [7, с. 211]. Вчений переконаний, що профілізація – це одна з технік вербалізації концептів, яка залежить від синтагматичних можливостей мовлення [7, с. 113]. Ним нараховуються такі основні прийоми профілізації: 1) метафорична профілізація, 2) синонімічна профілізація, 3) паремійна профілізація, 4) алюзивна профілізація [7]. Наприклад: *Albion* (поет. Шотландія); *ходаки*, *морщунці*, *лпчаки* (дешево селянське взуття). Таким чином, А. Приходько відштовхується від того, що концепти можуть бути семантично об’єктивованими на основі профілізації.

На нашу думку, основою як профілювання, так і профілізації є поняття *профілю*, але його інтерпретації значно відрізняються. Ми вважаємо, що в основі обох понять лежить англійський термін *profiling*, утворений від слова *profile*, що означає *the edge or outline of something seen against a background* [11, с. 1309]. Великий тлумачний словник української мови дає таке визначення профілю: “сукупність основних типових рис,

які характеризують господарство, фах і т. ін.” [10, с. 1185] і профілізації: “надання чому-небудь (підприємству або виробництву, установі, навчальному закладу або навчальному професу і т. ін.) спеціального характеру” [10, с. 1185]. Отже, українська інтерпретація терміна *профіль* лежить в основі терміна *профілізація*, натомість англійська – в основі терміна *профілювання*. В українському мовознавстві виникла традиція взаємозамінити вище проаналізовані терміни, що, на наш погляд, є помилковим.

Отже, з метою розмежування понять профілювання і профілізація, варто навести їх узагальнені визначення: профілювання – це мисленнєва операція, що полягає в накладанні профілю на базу (за Р. Лангакером); профілізація – це прийом семантичної об’єктивації концептів (за А. Приходьком).

Когнітивною основою номінацій одягу в англійській та українській мовах є концепт ОДЯГ зі своєрідною структурою (ядром і периферією) і такими опозиційними концептуальними ознаками, як-от: ‘дорогий – дешевий’, ‘бідний – багатий’, ‘чоловік – жінка’, ‘молодий – старий’, ‘сучасний – архаїчний’, ‘повсякденний – святковий’. Ядро концепту ОДЯГ об’єктивується передусім лексемами *clothes* та *одяг*, що не суперечить їх лексикографічному потрактуванню: *the things that people wear to cover their bodies or keep warm* [11, с. 282] і *сукупність предметів, виробів (із тканини, хутра, шкіри), якими покривають тіло* [10, с. 547]. Близьку периферію (суб’єктивний досвід людини, різноманітні складові ядерної лексеми, конотація та асоціація, слідом за В. Масловою) складають такі синоніми, як-от: *clothing, garment, cloth, piece/item/article of clothing, apparel, raiment; покривало, одяга, одягало, одяжина, одіж, дяга*. До віддаленої периферійної зони концепту ОДЯГ ми схильні відносити фразеологічні одиниці та ідіоматичні вирази з компонентом “одяг” в обох досліджуваних мовах, які доповнюють структуру концепту асоціативно-образними уявленнями людини: *keep round one’s hat, give someone a wet shirt, tighten one’s belt, lick someone’s boots, treat someone with kid gloves; бути не в своїй сорочці, за словом у кишеню не лізти, міняти, мов рукавички, не в свої штани вбрався, протирати штани* і т. ін.

У цій статті звертаємося до метафоричної профілізації, яка є одним із проявів об’єктивації концепту ОДЯГ [7, с. 211]. Застосовуючи цей прийом, можемо виділити декілька концептуальних метафор з базами та профілями, які доповнюють ядро досліджуваного концепту.

Концептуальна метафора ОДЯГ – ЦЕ ЛЮДИНА реалізується через такі опозиційні профілі: ‘жінка’ – *pencil skirt, bell-shaped dress, evening dress, tulip dress; запаска, плахта, намітка, дерга, керсетка, спідниця, сукня*; ‘чоловік’ – *Eton jacket, kilt, cravat, duffel coat, tuxedo, bow tie; козух, кентар, шаровари, ногавиці, гачі, кунтуш*; ‘дитина’ – *baby’s loose jacket, chinwiper, soaker; підгузник, повзунки, сорочечка*.

Ще з прадавніх часів одяг виробляли з таких матеріалів, як шкіра, хутро і тканина. Тож можемо виділити окремою підгрупою метафору ОДЯГ – ЦЕ МАТЕРІАЛ, який має такі профілі: ‘шкіра’ – *oilskin, furcoat, bearskin; постолі, черевики*; ‘тканина’ – *denims, jeans, corduroys, jersey; серпанок, сап’янці, хакі, джінси*.

З давніх-давен одяг, який носила людина, був показником її статків, особливо це постежується в Україні: заможні верстви населення шили одяг із дорогих тканин, прикрашали сріблом, золотим шиттям, мереживом, натомість бідні селяни носили дешевий одяг (*кожух, свита*) та взуття на низькій підшві (*ходаки, шкарбани*) [6, с. 181]. У межах англійської етнокультури вартість одягу визначається фірмою-виробником: чим відомішим є бренд, тим кращим є одяг (*Ascot, Burberry, Ben Sherman, Plimsol line*).

Концептуальна метафора ОДЯГ – ЦЕ ВАРТІСТЬ реалізується в таких профілях, як-от: ‘дорогий’ – *Ascot, Burberry, Ben Sherman, Plimsol line; шати, сар’янці, капота, кунтуш, пояс*; ‘дешевий’ – *свита, личаки, ходаки, шкарбани, жупан, лапті*.

Одяг також може володіти певними магічними властивостями. Реалізація ОДЯГУ як МАГІЇ є досить важливим для розкриття повноти значення досліджуваного концепту ОДЯГ, оскільки носіями та володарями магічного начала є не лише істоти – маги, чарівники, а й певні артефакти, зокрема одяг. Концептуальна метафора ОДЯГ – ЦЕ МАГІЯ реалізується в межах таких профілів: ‘сила артефакта’ – *вінок, намітка, очінок*; ‘колір’ – *вишиванка, намітка, очінок, убрус*. У межах української етнокультури *вінок*, який мала на голові дівчина, асоціювався з чарами, якими вона могла тяжко карати свого напасника [2, с. 490]. *Очінок*, разом з *наміткою*, слугував за оберіг для жінки, захищаючи її від нечистих сил (зокрема через це не можна було його знімати), і більш того, він відлякував ворожі сили. *Вишиванки* українців були переважно білого кольору, вишиті червоними нитками. Червоний колір символізував очищувальний вогонь та сонце і був пов’язаний із запобіжною магією, оберегом, очищенням та лікуванням. Білий колір традиційно слугував для східних слов’ян, і в тому числі українців, символом смерті. Жалобний чорний колір закріпився серед них порівняно недавно, на початку XIX ст., а до того на знак жалоби одягали білий одяг, і особливо білий головний убір (жінки – білу намітку або убрус) [5, с. 255–256].

Досить важливе значення з-поміж назв одягу в англійській мові має колірна гама, подібно до української мови. Зокрема, білий колір символізує дух, світло, віру, святість, це символ жалоби, адже англійська королева, що овдовіла, носила білий одяг; голубий є кольором повітря, неба, доблесті, знаті, а от пурпуровий символізує царювання, відродження. Магічними властивостями наділяють одяг і шотландці, котрі вірять, що *sporrán* “шкіряний гаманець, що висить на вузькому ремінці та охоплює стегна” [11, с. 1598], приносить достаток та фінансову стабільність, якщо носити його постійно як невід’ємний атрибут традиційного шотландського вбрання – кілта (*kilt*).

Концептуальна метафора ОДЯГ – ЦЕ СЕЗОН реалізується через такі профілі: ‘літо’ – *shift dress, summer dress, flip-flops, bikini, Hawaiian shirt; бриль, панама, капці, вінок*; ‘зима’ – *anorak, cardigan, furcoat, jumper, wintercoat, snowsuit, scarf; жупан, шапка, вушанка, кожух, сіряк, кобеняк, валянки*; ‘демисезон’ – *jeans, bottoms, waistcoat, jacket, trainers; куртка, джинси, спідниця, намітка, постолі*.

Класифікуючи назви одягу на чотири групи (національний, обрядовий, сучасний та архаїчний одяг), ми взяли за основу функціональне призначення, то ж можемо виділити ще одну підгрупу концептуальної метафори ОДЯГ – ЦЕ ОБРЯД, яка знаходить свою реалізацію у таких профілях: ‘весілля’ – *wedding*

gown, bridal gown, engagement suit; вінок, кожух, фата (білило) і 'похорон' – funeral garb, біла хустка.

Концептуальна метафора ОДЯГ – ЦЕ ФОРМА реалізується у таких профілях: 'артефакт' – *barrel, broomstick skirt, boatneck, hoopskirt, pillbox*; *ліхтарик, спідниця-олівець, спідниця-дзвін, спідниця-бочечка* тощо; 'тварина' – *donkey jacket, turtle-neck, leg-of-mutton, deerstalker*; *боа, зозулька, крила, метелик* і 'рослина' – *trunks, bananas*; *хмелик, дубок* і т. ін.

Останню підгрупу становить концептуальна метафора ОДЯГ – ЦЕ НАЦІОНАЛЬНІСТЬ, яка вербалізується у таких профілях: 'Великобританія' – *Scottish costume, sporran, kilt, plaid, tartan, tam-o'-shanter* (Шотландія), *pink, Oxford shoes, Cambridge slippers, bearskin, busby* (Англія); 'Україна' – *вишиванка, жупан, свита, запаска, кожух, шаровари.*

У результаті проведеного аналізу видаються можливими такі підсумки: 1) профілювання і профілізація є важливими складовими концептуалізації й категоризації навколишньої дійсності; 2) профілювання – це мисленнева операція, під час якої відбувається накладання профілю на базу, натомість профілізація є прийомом об'єктивації концептів; 3) концепт ОДЯГ є авторським конструктом, який допомагає виявити національно-культурну специфіку одягу; 4) метафорична профілізація сприяє кращому уявленню про одяг та його елементи носіями англійської та української етнокультур, а також надає йому додаткових або можливих властивостей (ознак) (див. рис. 1).

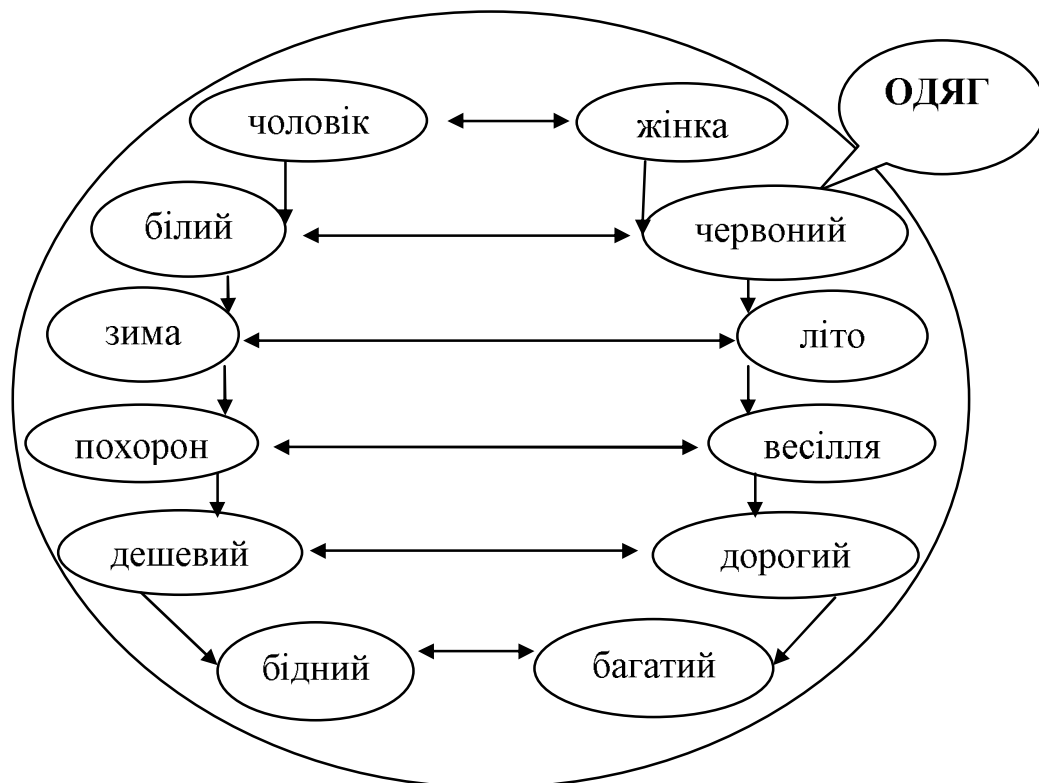

Рис. 1. Опозиційні концептуальні ознаки ОДЯГУ

ЛІТЕРАТУРА

1. Бартминский Е. Языковой образ мира : очерки по этнолингвистике / Ежи Бартминский . – М. : Индрик, 2005. – 528 с.

2. Воропай О. Звичаї нашого народу / Олекса Воропай. – К. : Оберіг, 1993. – 592 с.
3. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / [под ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Филол. ф-т МГУ имени М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
4. Лангаккер Р. Когнитивная грамматика / Рональд Лангаккер. – Люберцы : ПИК “ВИНИТИ”, 1992. – 56 с.
5. Пономарьов А. Етнічність та етнічна історія України : [курс лекцій] / Анатолій Пономарьов. – К. : Либідь, 1996. – 272 с.
6. Потапенко О. І., Кузьменко В. І. Шкільний словник з українознавства / О. І. Потапенко, В. І. Кузьменко. – К. : Український письменник, 1995. – 291 с.
7. Приходько А. М. Семіотична об’єктивація концептів / А. М. Приходько // Лінгвістика ХХІ ст. : нові дослідження і перспективи. – К. : Логос, 2007. – С. 208–217.
8. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя : Прем’єр, 2008. – 332 с.
9. Langakker R. W. Foundations of Cognitive Grammar : Theoretical Prerequisites / Ronald W. Langacker. – V. I. Stanford : Stanford University Press, 1987. – 516 p.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
11. Longman Dictionary of Contemporary English / [ed. D. Summers]. – L : Pearson Education Limited, 2003. – 1950 p.

ТИПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ МУДРІСТЬ У БРИТАНСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ (на матеріалі фразеологічних одиниць)

ТАРАНЕНКО О. Г.

Східноукраїнський національний університет імені В. І. Даля

Фразеологія як галузь мовознавства почала розвиватися доволі давно; фразеологічні одиниці були й залишаються предметом дослідження українських та зарубіжних учених: В. В. Виноградова [1], В. П. Жукова, О. В. Куніна [8], О. І. Молоткова, О. І. Смирницького, В. Д. Ужченка та інших.

Науковці-когнітологи намагалися розкрити концептуальний потенціал ФО та те, як саме національні й культурні (термін Ю. С. Степанова) концепти можна інтерпретувати крізь призму ідіом. Особливу увагу дослідники приділяють зіставному аспекту, тобто, аналізу ФО різноструктурних мов для виявлення лінгвістичних універсалій (термін А. Вежбицької). Серед таких учених назвемо В. М. Білоноженка, К. І. Мізіна [4], В. М. Мокієнка, О. Селіванову, В. М. Телію [5], В. Д. Ужченка, Д. В. Ужченка та ін.

На думку З. Коломієць, “фразеологічна картина менша за лексичну, проте вона відзначається глибиною позначуваного, більш детальною його характеристикою. Це непрямо підтверджується більшою кількістю ФО